

UMA PIDO

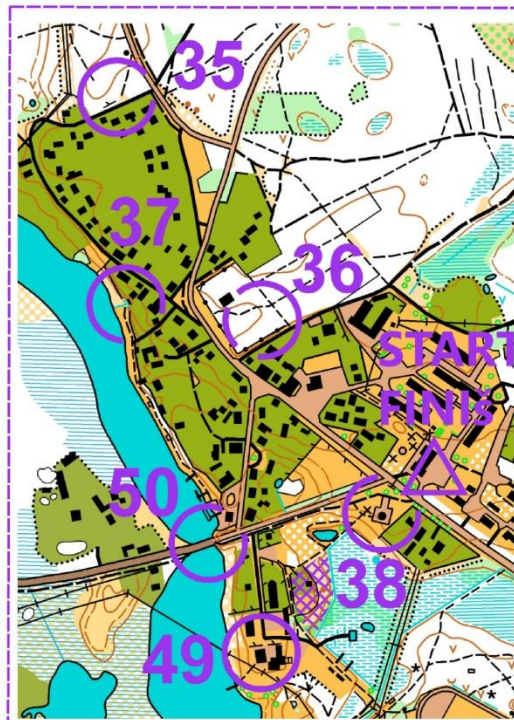
TSIHLOTSMISOMÄNG

VÄRSKA

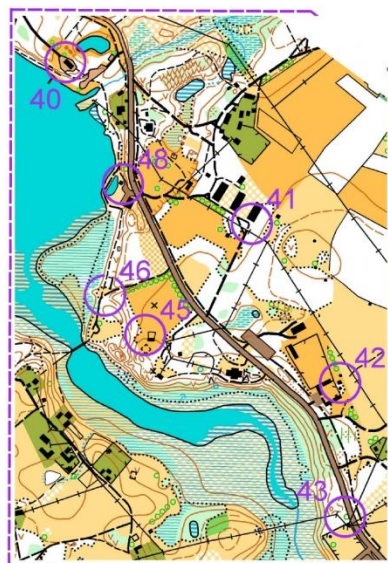
KAART 1:20 000

- 31. Väike-Rõsna tsässon
- 32. Värskä mineraalvee
puurkaev nr. 6
- 33. Värskä Sanatoorium
sanatooriumi puhkeala
- 34. Paul Haavaoksa sünnikoht
- 35. Värskä vana kalmistu
- 36. Anna Vabarna hauaplats
- 37. Värskä allikas
- 38. Petserimaa Vabadussammas
- 39. Lobotka kool
- 40. Reegi maja
- 41. Põhjalaagri kasarmud
- 42. Suitsusaun muuseumis
- 43. Verhulitsa laudisipettäi
- 44. Verhulitsa küla
- 45. Värskä laululava kasiino
- 46. Lasketiir
- 47. Suurtükiväe laager
- 48. Värskä mineraalvee puurkaev
Värskä Originaal
- 49. Värskä mudaravila
- 50. Värskä sild

KAART 1:8 000

KAART 1:10 000

5.02.2024

UMA PIDO
TSIHLOTSMISOMÄNG

LÖVVÄMI TII UMALÖ PIDOLÖ!

VERSKAN 03.02.2024

31. Väiko-Rõsna tsässon

Väiko-Rõsna tsässon om Annõ tsässon, nimepäiv om 7. augustil. Tsässon om innidse Väiko-Rõsna surnuaial ja om arvada ehtet 18. vai 19. saandil. Ümbre om ehtet 1990. aastakil. Aoluulidsõlt om Setomaa rahvas olnu õigõusklik ja pall'osih küllih omma' viil alalõ tsässona' – väiko' õigõusu külakabeli'. Tsässonil om küläeloh ja usueloh olnu' tähtsä kotus. Siih om peetü palvuisi ja täüdetü tõisi usukombit. Ehtet omma' tsässona' hariligult küläinemistõl hindil.

Väike-Rõsna tsässon

Väike-Rõsna tsässon on Anna tsässon, nimipühaku päev on 7. augustil. Tsässon asub kunagisel Väike-Rõsna kalmistul ja on tõenäoliselt ehitatud 18. või 19. sajandil. Seda on ehitatud ümber 1990. aastatel.

Ajalooliselt õigeusu kultuuriruumi kuuluva Setomaa külamaastike oluline element on tsässonad – väikesed õigeusu külakabelid. Tsässonatel on kogukonna elus ja rahva uskumuspildis olnud kindel tähendus. Enamasti on tegemist küla või külade rühma inimeste omal algatusel rajatud pühakodadega.

32. Verska mineraalvii puurkaiv nr 6

Puurkaiv om tett 1956. aastagal ni om 595 meetrit sükäv. Vii soolasisaldus om 21 g/l. Puurkaivo nr 6 vett tarvitadas Verska Sanatooriumih mineraalviivanni viinä, siätäs mudavannõhe ja tarvitadas kurgu- ja nõnasprei Tsilk tuutmisõh.

Värska mineraalvee puurkaev nr 6

Puurkaev on puuritud 1956. aastal ja selle sügavus on 595 meetrit. Soola sisaldus vees on 21 g/l. Puurkaevu nr 6 vett kasutatakse Värska Sanatooriumis mineraalveevanni veena, segatakse mudavannidesse ja kasutatakse kurgu- ja ninasprei Tsilk tootmises.

33. Verska Sanatoorium (punkt rannah vai puhkõala pääl)

Sanatoorsõ puhkõkodo Verska edimäne järk tetti vallalõ 1985. aastaga jaanuarih. Sanatooriumi tegemisõ edeotsah oll' sanatooriumi juhatusõ pikaaolinõ esimiis Talumees Vassili.

Verska Sanatoorium pakk mitmit ravivõimaluisi ja protsõduurõ, õt tulõsi-i mano haiguisi, a ka tuu jaost, õt tervõsehäti leevendä'. Verska ravimuda- ja mineraalviivanni' omma' balneoteraapiakeskusõ kõgõ paremba' luudusligu' protsõduuri'. 1971. aastaga keväjä nimetedi Verska lahe ja Õrsava järve ümbrus kohaligu tähtsüsega kuurordist. Verska kuurortravikeskusõh tarvitadas luuduslikku Verska mineraalvett ja Verska lahe muumaardlast kaibõt kohalikku makõvii ravimuta.

Värskas Sanatoorium (punkt rannas või puhkealal)

Värskas sanatoorse puhkekodu esimene järk avati 1985. aasta jaanuaris. Sanatooriumi rajamise idee algataja ja selle elluviimise hing oli asutuse juhatuse kauaaegne esimees Vassili Talumees.

Värskas Sanatoorium pakub mitmesuguseid ravivõimalusi ja protseduure haiguste ärahoidmiseks ja haigusnähtude vähendamiseks. Värskas ravimuda- ja mineraalveevannid on balneoteraapiakeskuse kõige väärtuslikumad looduslikud protseduurid. 1971. aasta kevadel nimetati Värskas lahe ja Örsava järve ümbrus kohaliku tähtsusega kuurordiks. Värskas kuurortravikeskuses on kasutusel looduslik Värskas mineraalvesi ja Värskas lahe mudamaardlast kaevandatud kohalik magevee ravimuda.

34. Haavaoksa Pauli sünnükotus

Haavaoksa Paul (1924–1983) om kõõ kuulsamb Setomaalt peri luulõtaja. Timmä kutsti Peipsimaa laulikust.

Haavaoks nakaš luulõtama joba sis, ku oll' viil nuur tsurakõnõ, no ao' olli' tuulaiga rassõ' ja kehvä' ni luulõtaja täüskotusõga tüüd sai tä naada' tegemä viil 1955. aastagast. Inne tuud oll' täl mitmit aamõtit. 1947. aastagal läts Haavaoks tõisi komnooriga Leevakulõ hüdroelektrijaama ehtämä. Timäst sai sääl Järvesuu poissa brigaadi brigadir. Juhan Smuul kirot' timäst poeemih „Järvesuu poiste brigaad“ ni just Smuul and' noorõlõ luulõtajalõ kõvastõ huugu mano, õt tuu julgõsi' inämbä kirotama naada'. Nii või kokkosaamist Smuuliga lukõ' väiga tähtsäst momendist noorõ luulõtaja eloh.

Haavaoksa Paulilõ miildü rahvaluulõ ni tuud, õt seto leelot om vaia hoita' ja tähtsäst pitä', arvas tä jo amki inne, ku ülejäänü ilm tuud taibas tetä'. Haavaoks oll' ka üts nuist, kiä tull' mõttõlõ vahtsõlt leelopäivi kõrralda'. Haavaoksa luulõ, mia om suurõlt jaolt loodusluulõ, meelüs no'ki Verska kandi inemisilõ väega.

Paul Haavaoksa sünnikoht

Paul Haavaoks (1924–1983) on tuntuim Setomaalt pärit luuletaja. Teda kutsuti suisa Peipsimaa laulikuks.

Haavaoks hakkas luuletama juba teismelise poisina, ent ajad olid rasked ja täiskohaga luuletamisele sai ta pühenduda alles 1955. aastast. Enne seda pidas ta hulganisti erinevaid

ameteid. 1947. aastal liitus Haavaoks kommunistlike noortega, et minna ehitama Leevaku hüdroelektrijaama. Temast sai Järvesuu poiste brigaadi brigadir, kellest Juhan Smuul kirjutas oma poeemis „Järvesuu poiste brigaad“. Just Smuul andis noorele luuletajale kirjutamiseks julgust, nii et kohtumist temaga võib pidada noore poeedi elus pöördeliseks momendiks. Paul Haavaoks armastas rahvaloomingut ning pidas seto leelo hoidmist ja väärtustamist oluliseks palju varem, kui muu maailm seda teha taipas. Tema oli ka üks leelopäevade taaselustajaist. Haavaoksa luule, mis on paljuski loodusluule, on Värska kandi inimeste seas praeguseni armastatud.

35. Verska vana surnuaid

Vana surnuaia kottal om kol' suurt kivvi, kohe om raot õigõusu ristimärgi'. Kats nuist omma' arvada havvakivi'. Surnuaial oll' ka väigokõnõ tsässon, no pääle tuud, ku ehtedi vahtsõnõ kerik, naata-s inämb sinnä' käuma ni aoga tuu hoonõh lagosi ar'. Ristikäugi' käve' vanalõ surnuaialõ õks viil ka ildamba, ku tsässon jo laonu oll' ni surnuaialõgi inämb kedägi matõta-s. 1950. aastakil keeleti ristikäugi' ar'.

Värska vana kalmistu

Vana surnuaia kohal on kolm suurt õigeusu ristimärkidega kivi. Kaks neist on tõenäoliselt hauakivid. Kalmistul oli ka väike tsässon, kuid pärast uue kiriku valmimist polnud rahval enam põhjust sinna käia ning ajapikku hoone lagunes. Siiski toimusid ristikäigud vanale kalmistule hiljemgi, kui tsässon oli juba lagunened ja surnuaiale enam ammu ei maetud. 1950. aastatel keelati ristikäigud ära.

36. Vabarna Anne havvaplots

Seto lauluimä Vabarna Anne oll' hää sõnolinõ, kedä kutsti kõgõ saajuhe laulma. Edimäne, kiä timmä inämb tähele pand', oll' 1923. aastagal soomõ folklorist Väisäneni Armas Otto. Timä kor'at värsse sai kogoni 8500, nuidõ siäh ka seto edimäne (pulma)eepos, 5580-värsilinõ „Suurõq sajaq“. „Seto lugõmiku“ II jaoh ja aokirändüseh avaldõt artiklidõga tekk' Väisänen Vabarna Anne nime tuntust kõõh Eestih.

Pääle II ilmasõta kiroti' Vabarna Annelt laulõ ja juttõ üles kutsõlitsõ' folkloristi' ni üliopilasõ'. Kirändüsmuuseumi rahvaluulõ osakunna ja Eesti Raadio ütidsel käugil Setomaalõ 1959. aastagal laul' ja kõnõli Anne magnetofonilindi pääle 62 palla.

Anne Vabarna hauaplots

Seto lauluema Anne Vabarna oli tuntud sõnaosava laulikuna, keda kutsuti meeleldi pulmadesse laulma. Tema avastajaks sai 1923. aastal soome folklorist Armas Otto Väisänen. Väisäneni kogutud värsse kogunes tervelt 8500, nende hulgas seto esimene (pulma)eepos – 5580-värsiline „Suurõq sajaq“. „Seto lugõmiku“ II osas ja ajakirjanduses avaldatud artiklitega tegi Väisänen Anne Vabarna nime tuntuks kogu Eestis.

Pärast II maailmasõda jätkasid Anne Vabarna laulu- ja juturepertuaari talletamist kutselised folkloristid ning üliõpilased. Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna ja Eesti Raadio ühiskäigil Setomaale 1959. aastal laulis ja jutustas Anne Vabarna magnetofonilindile 62 pala.

37. Verska läteh

Verska promenaadi kaldõpäälsesst immitse vällä mitu läteht. Ütte naist, kõõ suurõmbat, om rahvas kutsnu Silmälättest. Vanastõ usti, õt taa lätte vesi tege haigõ' silmä' tervest. Kõnõldas,

õt mõnõ' silmä' omma' siih õks tervest ka saanu'. Lätte man käve hulga rahvast ni lätte kottalõ oll' ehtet ristiga katusõalonõ. Lättel käuja' vissi' lättehe rahha.

Jo 20. saandi edeotsah juhiti läteh betoonist torro ni katusõalonõ oll' ar' lamtõt. Lättevett om tarvitõt Verska kerikuh viiristimisõl. Sääne kommõh om viil no'ki alalõ ja 19. jaanuaril, jumalailmumisõ pühä aol (vana kalendri perrä), pühitsedäs sagõhöhe ka lätet ni tuvvas säält kerikuhe pühä vett. Tuul pääväl tähistäs õigõusu kerik jordanipühä vai päivä, ku Ristja Johannes Jordani jõõh 30 aastaga vannusõ Kristusõ riste. Setodõl om pühä nimi viiristminõ. Eestimaal om päiv tuntu ku kolmõkuningapäiv. Taal pääväl om rahvas kerigust kodo toonu ristivett, minga tohtõrdõdi eläjit ja inemisi. Usti, õt ristivesi püüsüs pudelah, ilma õt halvast lääsi, kimmähe kooni' tulõvadsõ viiristmisõni.

Värskas allikas

Värskas promenaadi kaldapealsest immitseb välja mitu allikat. Üht neist, kõige suuremat, on rahvas kutsunud Silmalätteks. Vanasti usuti, et selle allika vesi teeb haiged silmad terveks. Räägitakse, et mõned silmad on siin terveks saanudki. Allikal käis palju rahvast ning selle kohale oli ehitatud ristiga varikatus. Silmapesijad viskasid allikasse ohvrianniks raha. Juba 20. sajandi esimestel kümnenditel juhiti allikas betoontorusse ning varikatust enam ei olnud.

Allikavett on kasutatud Värskas kirikus vee pühitsemisel ehk vee ristimisel. See traditsioon on püsinud tänaseni ning 19. jaanuaril, jumalailmumise püha ajal (vana kalendri järgi), pühitsetakse sageli ka lätet ning tuuakse allikalt püha vett kirikusse. Sel päeval tähistab õigeusu kirik jordanipüha ehk päeva, mil Ristja Johannes Jordani jõel 30-aastase Kristuse ristis. Setodel on püha nimeks *viiristmine* – veeristimine. Eestimaal on see päev tuntud kolmekuningapäevana. Sel päeval on rahvas kirikust koju toonud ristivett, et ravida loomi ja inimesi. Usuti, et ristivesi püsib pudelis rikkemata vähemalt järgmise kolmekuningapäevani.

38. Petserimaa vabadussammas

Verska süämehe saais Petserimaal Vabadussõah langõnuidõ mälestüssammas vai suuperrä üteld Petserimaa vabadussammas.

Kujur Haavamägi Romani kavandõt monument pidi kerkümä Petseri liina süämehe 1940. aastaga suvõl, no tegemisõ' jäi' poolõlõ, selle õt nakaas pääle Nõukogodõ okupatsioon. No 80 aastakka ildamba, 20. juulil 2020, avati taastõt sammas siih Setomaal. Samba põhijago om liki viie meetri korgunõ postament, mink pääl saais inämb ku katõ meetri korgunõ graniidist Eesti sõdur. Sõdurikujo om fotodõ perrä tennü sändsenä, nii ku kunagi algusõh oll' plaanit, kujur Kirsipuu Tiiu ni samba tennü OÜ Kivikuvand.

Petserimaa vabadussambaga om jäädvustõt aoluulidsõl Petserimaal Vabadussõah surma saanu liki 350 Eesti sõamehe mälestüs ni Tarto rahulepingu tähtsüs setodõl.

Setomaa ja setodõ jaost olli' nii Vabadussõda ku ka sõa lõpuh sõlmit Tarto rahuleping ullidu tähtsä'. Tarto rahu perrä jäi kõik setodõ maa Eesti Vabariigi ala. Seto' olli' tuuaoni elänü' külältki umaette, mõnõ kotusõ päält kaiõh pia nigu keskaol. Eesti Vabariigi ala minekuga alaas Setomaal suur eestistäminõ. Petseri mastõra papi' omma' ülnü', õt teno tuulõ, õt 1920.–1940. aastakil oll' mastõra Eesti all, õs jää' palvõ' mastõrah katski mitte kõrdagi.

Petserimaa vabadussammas

Värskas aleviku südames seisab Petserimaal Vabadussõjas langenute mälestussammas ehk rahvapäraselt Petserimaa vabadussammas.

Kujur Roman Haavamägi kavandatud monument pidi kerkima Petseri linna südamesse 1940.

aasta suvel, kuid alanud Nõukogude okupatsiooni tõttu jäi ettevõtmine pooleli. Alles 80 aastat hiljem, 20. juulil 2020, avati taastatud sammas siin Setomaal. Samba põhiosa moodustab ligi viiemeetrine postament, millel seisab üle kahemeetrine graniidist Eesti sõdur. Sõdurikuju on fotode alusel ja algset kavandit järgides modelleerinud ja graniidist jäädvustanud Tiiu Kirsipuu ning samba tervikuna teostanud OÜ Kivikuvand. Petserimaa vabadussambaga on jäädvustatud ajaloolise Petserimaa pinnal Vabadussõjas langenud ligi 350 Eesti sõjamehe mälestus ning Tartu rahulepingu tähtsus setode jaoks. Setomaa ja setode jaoks olid nii Vabadussõda kui ka selle järel sõlmitud Tartu rahuleping erakordselt suure tähtsusega. Tartu rahu tulemusena hakkas kogu setode asuala kuuluma Eesti Vabariigi koosseisu. Setod olid seni elanud üsna kinnise kogukonnana, kohati suisa keskajale omaselt. Eesti Vabariiki kuulumisega sai Setomaal alguse suur eestistamine. Petseri kloostri isad on kinnitanud, et tänu 1920.–1940. aastatel Eesti külge kuulumisele ei ole Petseri kloostri palve katkenud mitte korrakski.

39. Lobotka kuul

Ku muial Eestis naati koolitarkust jagama joba 17.–18. saandil, sis seto' tunnõ-s kirja viil kooni' 19. saandi lõpuni. Aastakil 1886–1888 käve siih kandih sinodi ülemprokurör, kiä olõvat ildamba esitanü valitsusorganitõlõ nõudmisõ tetä' siiä' kooli'. 1888. aastagal püürdü' Lobotka valla elänigu' semstvo poolõ palvõga, õt näide latsi jaost tetäsi' kuul. Lobotka kuul tetti vallalõ 1890, soo oll' kolmõaastadsõ opmisaoga vinnekeeline küläkuul, kohe edimält võõdõti vasta õnnõ poiskõisi, no pia ka tütärlatsi. Opati lugõmist, kirotamist ja usuoppust. Pall'o tull' oppi' päähä õgasugumatsi palvit ja keriguraamadu päätükke. Umavaihõl kodokeeleh kõnõlõminõ oll' kõvva keelet, tuu iist kar'stõdi. Lobotka koolih oll' tüüh üts oppaja, timmä avit' Verska kerigu papp vai tääkan, kiä and' usuoppust. Latsi oll' koolih ümbre katõkümne.

Lobotka kool

Kui mujal Eestis hakati koolitarkust jagama juba 17.–18. sajandil, siis setod jäid kirjaoskamatuks veel kuni 19. sajandi lõpuni. Aastail 1886–1888 käis siinsetes paikades sinodi ülemprokurör, kes pärast seda esitanud valitsusorganitele nõudmise asutada siinmail koolid. 1888. aastal pöördusid Lobotka valla elanikud semstvo poole palvega asutada nende laste jaoks kool.

Lobotka kool avati 1890. See oli kolmeaastase õppeajaga venekeelne külakool, kuhu algul võeti vastu ainult poisse, kuid õige varsti ka tütarlapsi. Õpetati lugemist, kirjutamist ja usuõpetust. Arvukalt tuli pähe õppida mitmesuguseid palveid ja peatükke kirikuraamatust. Emakeeles kõnelemine oli õpilastel koolis ka omavahel rangelt keelatud, selle eest karistati. Lobotka koolis töötas üks õpetaja, keda käis abistamas Värska kiriku preester või köster, kes vastutas usuõpetuse eest. Õpilaste arv kõikus paarikümne piires.

40. Reegi maja

Päält I ilmasõta oll' Eesti kaitsõväel vaia har'otada' ütist taktikalist välläopõit. Tuu jaost tetti Verskahe Põh'alaagri ja Petseri küle ala Lõunalaagri, selle õt soo maastik kõlbaś hõste sõalidsi har'otuisi jaost. Põh'alaagrit naati tegemä 1926. aastagal, laagri ülembäle kindral Reegi Nikolailõ ehtedi laagri maa pääle suvõresidents.

Tuu maja taastõdi vanno joonistõ perrä ja Verska külästuskeskus – Reegi maja – tetti vallalõ 1.06.2020. Külästuskeskusõ mõtõh om Verska piirkunna haruldadsõ aoluperändi näütäminõ

ja tutvustaminõ. Välläpanõk kõüt umavaihl Petseri Põh'alaagri ni Verska ku kuurortpiirkunna temaatika.

Reegi maja

Pärast I maailmasõda tekkis Eesti kaitseväl vajadus harjutada ühtset taktikalist väljaõpet. Selleks loodi Värskasse Põhjalaager ja Petseri külje alla Lõunalaager, sest siin oli sõjalisteks harjutusteks sobiv maastik. Põhjalaagri rajamist alustati 1926. aastal, selle ülemale kindral Nikolai Reegile ehitati laagri territooriumile suveresidents.

1. juunil 2020 avati vanade jooniste järgi taastatud Värsk külastuskeskus – Reegi maja. Külastuskeskuses eksponeeritakse ja tutvustatakse Värsk piirkonna ainulaadset ajaloo pärandit. Ekspositsioon seob omavahel Petseri Põhjalaagri ning Värsk kui kuurortpiirkonna temaatika.

41. Põh'alaagri kasarmu'

Kasarmu' ehtedi 1927. aastagal ja siih mi näe, määne oll' edimädse vabariigi ao militaararhitektuur. Kõik laagri huunõ' ehti' sõduri' eis'. Kasarmih oll' kats suurõmbat eloruumi. Maati katõkõrdsõl naril, mink pääl olli olõkott ja olgiga täüdet padi. Mäntsitki kastõ-karpõ, koh ummi asju hoita', olõ-s. Kõkkõ hoiõti pad'a all, ka söögikraami. Huunõ keskkotsil oll' relvaait, otsõ pääl kantselei' ja ruumi' veltveebli jaost. Sõduridõ eloruumõl, koridoridõl ja sendsejaol olõ-s lakõ. Valgus pässi barakki otsaviilu aknist. Ülejäänü' ruumõl olli' puidõ' lae'. Üteh barakih elli kõrraga 200 sõdurit. Barakkõ ümbre oll' õgal puul muru, kävvu' sai kõrralikkõ jalgteid pite, olli' istõt puu' ja lilli'. Tõisi säntsit välilalaagridõ jaost tett sõaväehuunit Eestih kohkil olõ-s.

Ku laagri tegevüs 1941. aastagal ar' lõpõtõdi, sis sõavägi tuud inämb õs tarvita'. Perästpoolsõ majutõdi säääl ekskursioonõ, kuuholõkidõ ja õgasugumatsi laagridõ rahvast.

Põhjalaagri kasarmud

Kasarmud ehitati 1927. aastal ja see on näide esimese vabariigi aegsest militaararhitektuurist. Kõik laagri hooned ehtasid sõdurid ise. Kasarmud koosnesid kahest suuremast eloruumist. Magamiseks olid kahekordsed narid, millel olid õlekott ja õlgi täis padi. Isiklike kaste ega kappe polnud. Kõike hoiti padja all, ka toidukraami.

Hoone keskel oli relvaait, otstes kantseleid ja veltveebli ruumid. Sõdurite eluruumid, koridorid ja eeskojad olid lagedeta. Valgus tuli barakki hoone otsaviilul olevate akende kaudu. Ülejäänud ruumidel olid puitlaed. Ühes barakis elas korraga 200 sõdurit. Barakkide ümbrus oli heakorrastatud. Kõikjal muru, käimiseks korralikud kõnniteed, puud ja lilled. Sellistele välilaagrite jaoks püstitatud eluhoonetele ei ole Eestis analoogi. Pärast laagri likvideerimist 1941. aastal ei ole hooneid nende algses funktsioonis kasutatud, küll on neid hilisemal ajal pruugitud mittesõjaväelisel eesmärgil – rahva majutamiseks laagrite, koosolekute ja ekskursioonide ajal.

42. Savvusann muuseumih

Edimäne hoonõh, mia tallo tetti, oll' sann. Sann oll' sündumisõ, elämisõ, tohtõrdamisõ ja kuulmisõ kotus. Talumuuseumi savvusanna ehtämist alostõdi 1994. aastagal. Sanna minneh ülti tõisilõ: „Jummal sekkä!“, mink pääle lava pääl istja' ütli' vasta: „Jummal hüä miis!“ Pääle sannahkäumist tull' kõiki nigu kõrd ja kohus tennädä': „Ait'umma sanna kütjalõ, ait'umma sau süüjalõ, ait'umma vii tuujalõ, ait'umma viha haudjalõ! Ait'umma!“

Suitsusaun muuseumis

Talu rajades oli saun esimene hoone, mis ehitati. Saun oli sündimise, elamise, ravitsemise ja suremise koht. Talumuuseumi suitsusauna ehitamist alustati 1994. aastal. Sauna sisenejal oli kombeks seal olijaid tervitada, öeldes: „Jummal sekkä!“, mille peale laval istujad vastasid: „Jummal hüä miis!“ Pärast saunaskäimist tuli kõiki kombekohaselt tänada: „Aitumma sanna kütjalõ, aitumma sau süüjalõ, aitumma vii tuujalõ, aitumma viha haudjalõ! Aitumma!“

43. Verhulitsa laudsipettäi

Tii veereh kasus uhkõ nelä haroga pettäi, midä kutstas laudsipettäi – eesti keeleh *surmulavamänd*. Innebidi oll' säntsit laudsipuid Setomaal hulga. Verhulitsa pettäi om üts vähästest, mia om tävveh elojouh viil soo aoni. Nigu ütles nimigi, om laudsipuiõl tähtsä osa puhtidõ aol. Ku minti surnuga kotost vällä, tetti piatus külä veereh laudsipuu man. Siih jätt' külärahvas kadonukõsõga jumalaga, edesi lätsi' surnut saatma timä umadsõ'. Puu man loeti palvit ni üteldi ka kadonukõsõ mälestüsest mõni sõna. Laudsipuu mano tuudi koolnuga

kokko puttunu' ása', surnumõskmisõ man tarvitõt savist kauss, lautsil olnu' olõ' ja surnu mõskmisõst tarvitõt viha'.

Kõnõldas, õt Verhulitsa laudsipuu om selle nelä haroga, õt inämb ku 300 aastakka tagasi, ku külä siiä' tekkü, panti nelli nuurt pedäjät üttekokko kasuma. Puurmisõl om tett kindlast, õt laudsipuul om vannust kohkil 260–320 aastakka. Puu ümbremõõt om pia nelli meetrit ja taa puu om vöödõt luuduskaitsõ ala.

Verhulitsa laudsipettäi

Tee ääres kasvab uhke neljavaruline mänd, mis kannab nimetust *laudsipettäi* – eesti keeles surnulavamänd. Varem oli selliseid lautsipuid Setomaal palju. Verhulitsa mänd on üks vähestest, mis senini täies elujõus. Nagu nimi ütleb, on lautsipuud seotud matusekombestikuga. Teel kodust kiriku juurde surnuaeda tegi matuserong küla piiril lautsipuu juures peatuse. Siin jättis külarahvas surnuga hüvasti, edasi läksid surnut saatma vaid lähimad omaksed. Puu juures loeti palveid või öeldi midagi lahkunu mälestuseks. Lautsipuu juurde toodi ka surnuga kokku puutunud esemed, näiteks surnupesuks kasutatud savinõud, lautsil olnud õled ja surnupesuvihad.

Rahvapärimuse järgi olevat Verhulitsa lautsipuu neljavaruline sellepärast, et üle 300 aasta tagasi, küla rajamise ajal, pandud siia neli noort mändi kokku kasvama. Juurdekasvupuuriga on lautsipuu tõenäoliselt vanuseks määratud 260–320 aastat. Peaaegu neljameetrise tüveümberrõõduga puu on võetud looduskaitse alla.

44. Verhulitsa külä

Verhulitsa (Vehrulitsa) külä om Mustuja laja lammi korgõ kaldõ pääl. Küläh om elet jo inämb ku tuhat aastakka. Verhulitsa om tüüpilinõ sääne külä, koh nigu sälärüuts lätt külä ütest otsast tõistõ päähuulits, mink veereh katõl puul om suurõmb jago elämissi.

Vanastõ läts läbi Verhulitsa külä Liivimaalt Pihkvahe kaubatii. Kuahki huultsa otsah olõvat olnu' värehti', nuu' panti õdagu, ku päiv läts jumalihe, ar' kinni. Õt uma kaubaga edesi sõita' saasi', pidi' taa kaubatii pääl sõitja' hummoguni uutma.

Verhulitsa küla

Verhulitsa (Vehrulitsa) küla asub Mustoja laia lammi kõrgel kaldapealsel. Küla on olnud asustatud juba vähemalt tuhat aastat. Verhulitsa on tüüpiline tänavküla, kus selgroona kulgeb ühest küla otsast teise peatänav, mille äärde on reastunud enamik elamuid.

Vanasti läbis Verhulitsa küla Liivimaalt Pihkvasse viiv kaubatee. Pärimuse järgi olid küla mõlemas otsas väravad. Igal õhtul päikeseloojangu ajal väravad suleti. Selleks et edasi liikuda, pidid kaubateed õõsiti läbivad voorid hommikut ootama.

45. Verska laululava ja kasiino

Parhilladsõ Verska lauluvälägu pääl oll' edimädse Eesti Vabariigi aol Petseri Põh'alaagri lipuväläk. Suvõaol oll' siih õga õtak pidolik rivistus üteh uhkõ paraadmarsiga. Kohaligu' inemisõ' käve' sagõhõhe tuud ilosat tseremooniat kaemah. Õks tuud oll' niisamatõ illoõ kaia' ku sooilma aigu kuningalossõ man vahtkunnavahtetust.

Lipuväläku veereh, parhilladsõ laululava takah, oll' Põh'alaagri süä: kasiino vai sõduridõ kodo vai laagrikodo. Tuuhu uhkõhe majja mahtu 500 inemist ja tuu oll' mõtõld kõigilõ laagri kaitsõväelaisilõ. Huunõh olli' saali', lugõmis- ja söögitarõ', puhvet ja tarõ' külälisilõ. No' om tuust majast alalõ õnnõ vundament laululava takah.

Värskalaaululava ja kasiino

Praegusel Värskalaaululavakul asus esimese Eesti Vabariigi ajal Petseri Põhjalaagri lipuväljak. Suviti toimus siin igal õhtul pidulik rivistus koos uhke paraadmarsiga. Kohalikud inimesed käisid sageli seda ülevat tseremooniat vaatamas. Küllap oli see peaaegu sama uhke vaatepilt, kui on tänapäevased vahtkonnavahetused kuningalosside ees.

Lipuväljaku ääres, praeguse laululava taga, asus Põhjalaagri süda – kasiino ehk sõdurite kodu või laagrikodu. See uhke ehitist mahutas 500 inimest ja oli mõeldud kõigile laagris viibivatele kaitseväelastele. Hoones olid saalid, lugemis- ja söögitoad, puhvet ja külalistoad. Praeguseks on kõigest sellest säilinud vaid kasiino vundament laululava taga.

46. Laskõtiir

Laskõtiirõ tegemine oll' sõduridõ tüü. Kats kõrvotsi saivat laskõtiiru kaibõti paralleelselt Mustujaga uja korgõ liivaperve sisse. Liiv veeti ar' vagonettega. Püssälaskmisõ jaost oll' 100 m laskõtiir ja tuu kõrval 50 m laskõtiir püstoli har'otamisõ jaost. Korgõ vall mõlõmba laskõtiiru tagomatsõh otsah püüd' vällälastu kuuli' kinni. Iihpuul oll' viil turvalisusõ pärast kaitsevall, mink takah sai kävuu' märklehti vahetamah. Taa kaitsevall om alalõ viil sooniaoni.

Lasketiir

Lasketiirude rajamine oli sõdurite töö. Kaks kõrvuti asetsevat lasketiiru kaevati paralleelselt Mustojaga selle kõrgesse liivakaldasse. Liiv veeti ära vagonettidega. Püssi laskmiseks oli 100 meetri lasketiir ja selle kõrval 50 meetri lasketiir püstolist laskmise harjutamiseks. Kõrge vall mõlema lasketiiru tagaosas püüdis lastud kuulid kinni. Selle ees oli turvalisuse tagamiseks kaitsevall, mille taga sai käia märklehti vahetamas. See kaitsevall on alles tänapäevani.

47. Suurtüküvää laagri

Suurtüküvää laagri tetti Örsava järve läänekaldõlõ, Örsava ja Lobotka küla vahelõ. Õt sinnä' laagri tetä', tull' Örsava küla miihi käest maad osta'. Ostu-müügilepingulõ alakirotamine 13,25 hektari suurudsõ maa kotsilõ jäi 2. diviisi suurtüküvää leitnandilõ Fr. Simonilõ. Suurtüküvää suvõlaagri oll' umaette vähämb linnak, koh oll' olõmah kõik tarvilik: ohvitseridõ elomaja', sõduridõ baraki', uma söökla, saekaatri-lavvavabrik ja hobõsõtalli'. Hobõsit oll' vaia, õt suurtükke vitä'. Suurtüküvää kasarmihe paigutõdi 1941. aastagal punaväelastõ laskurkorpus. Parhilla' üttegi hoonõt tuust laagrist inämb alalõ olõ-i.

Suurtükivää laager

Suurtükivää laager asutati Örsava järve läänekaldale, Örsava ja Lobotka küla vahele. Laagri asutamiseks tuli Örsava küla meestelt maa ära osta. Ostu-müügilepingute sõlmimine 13,25 ha suuruse maa-ala omandamiseks tehti ülesandeks 2. diviisi suurtükivää leitnandile Fr. Simonile.

Suurtükivää suvelaager oli omaette väiksem linnak, kus olid olemas kõik olulised ehitised: ohvitseride elumajad, sõdurite barakid, oma söökla, saekaater-lauavabrik ja hobusetallid. Hobuste ülesandeks oli suurtükke transportida. Suurtükivää kasarmutesse paigutati 1941. aastal punaväelaste laskurkorpus. Praeguseks pole laagrist alles ühtegi hoonet.

48. Verska mineraalvii puurkao' (Värskala Originaal)

Ütel 1967. aastaga keväjädsel pääväl alostõdi geoloog Tassa Vladimiriga iihotsah Verska lahe lõunatsopah Örsava järve kaldõl puurmistöiega, minga taheti jouda' erilidsõ maa-alodsõ viikogoni. Terve suvõ joosul jouti puurmistöga viimäte 470 meetri sügävüste. Just tuuh

sügävuseh löüti Verska lahe alt suur luoduslik kivikauss, mink kõõ sügävamb viihorisont oll' tekkünü jo 500 miljonit aastakka tagasi. Sinnä' käkitü kristallpuhas vesi om kivimidöst miljonidõ aastakidõga saanu vajalikkõ mineraalõ naturaalsõl moel ja õkva parral jaol. Geoloogidõ ennustus ollgi täpne. Önnöst löüdü tuud haruldast vett külältki pall'o ja mõni aastak ildamba tetti puuraugu mano ka tehas, koh naati pudelahe pandma naturaalsõt mineraalvett, mia sai tuntust ku Värskä Originaal.

Muistidsõ legendi perrä om Verska vessil imelinõ joud. Pühäde lättidõ man olõvat maaimä Maar'a kurvalt iknu umma kadonu üllä. Puhta armastusõ silmävesi and' väke maa sügävusest tulõvalõ viile. Verska viist saa janonõ tervüst, tugõvust ja pikä iä. Vannoh rahva juttah om kõgõ ka teräkene tõtt. Verska mineraalvessih om kasulikkõ ainit, mia' mõosõ' hõste kõõlõ kihäle. Verska kandih eläs inämb hüä tervüsega õmbah iäh inemisi ku muial Eestih.

Värskä mineraalvee puurkaevud (Värskä Originaal)

Ühel 1967. aasta kevadpäeval alustati geoloog Vladimir Tassa eestvedamisel Värskä lahe lõunasopis Örsava järve kaldal puurimistöid, mille eesmärk oli jõuda haruldase maa-aluse veekoguni. Kogu suve väldanud puurimisega jõutigi lõpuks 470 meetri sügavusele. Just sellel sügavusel avastati Värskä lahe all suur looduslik kivikauss, mille sügavam veehorisont oli tekkinud juba 500 miljonit aastat tagasi. Seal peituv kristallpuhas vesi on kivimitest miljonite aastate jooksul vajalikke mineraale omandanud. Seda naturaalsel moel ja just parajal määral. Geoloogide ennustus osutuski täpseks. Önneks leidis seda haruldast vett piisavalt ja mõned aastad hiljem rajati puuraugu juurde ka tehas, kus hakati villima naturaalselt mineraalvett, mis sai tuntuks kui Värskä Originaal.

Muistse legendi järgi on Värskä veel imejõud. Pühade allikate ääres itkenud maaema Maarja kaasa kaotuse kurbust. Puhta armastuse pisarad lisasid maa sügavusest kerkivale veele väge. Värskä veest saab janune tervist, tugevust ja pika ea. Rahvapärimustes on alati terake tõtt. Värskä mineraalveed sisaldavad kasulikke aineid, mis mõjuvad soodsalt kogu organismile. Värskä kandis elab rohkem hea tervisega auväärses eas inimesi kui mujal Eestis.

49. Verska muaravila

Verska nimetedi kuurortpiirkunnast 1971. aastagal päämidsõlt tuu peräst, õt Verska lahe piirkunnast löüti suurõ' mineraalvii- ja ravimuavaru' ni siih omma' ilosa' ja tervüsliku õhuga pedäjämõtsa'. Innine konstaabli maja ehtedi 1976. aastagal arhitekt Alliku Jaani projekti perrä ümbre eksperimentaalsõst vesi-muaravilast. Sanatooriumi edimätse' ravialosõ' võeti vasta 3. mail 1980. Haigit tohtõrdõdi siih vii, mua, elektri ja massaažiga, aga ka mineraalviiga Värskä 3 ni nõkluga. Edimädsenä Eestih naati siih tarvitama kihäkujolidsi muavannõ. Raviti mitut liiki reumat, liigõstõ põlõtikkõ, tugiaparaadi haiguisi, radikuliiti, ishiast ja mitmit tõisi närvisüsteemi häti. Parhilla' om tuuh majah puhkõkeskus Seto Man. Muaravvi paktas no' Verska Sanatooriumih, mia om Väiko-Rõsnah.

Värskä mudaravila

Värskä nimetati kuurortpiirkonnaks 1971. aastal: põhjuseks Värskä lahe piirkonnast leitud suured mineraalvee ja ravimuda varud ning kaunid ja osoonirikkad männimetsad. Kunagine konstaabli maja ehitati 1976. aastal arhitekt Jaan Alliku projekti järgi ümber eksperimentaalseks vesi-mudaravilaks. Sanatooriumi esimesed ravialused võeti vastu 3. mail 1980. Haigeid raviti siin vee, muda, elektri ja massaažiga, aga ka mineraalveega Värskä 3 ning nõeltega. Esimesena toonases Eestis võeti siin kasutusele kehakujulised mudavannid. Raviti

mitut liiki reumat, liigese põletikke, tugiaparaadi haigusi, radikuliiti, ishiast ja mõningaid teisi närvisüsteemi häireid. Praegu tegutseb samas hoones puhkekeskus Seto Man. Mudaravi pakutakse nüüd aga Väike-Rõsnas asuvas Värskas Sanatooriumis.

50. Verska sild

Verska aoluulidsõlõ sadamakotusõlõ ehtedi 1930. aastidõ edeotsah vahtsõnõ kai ni õkva ülesvuulu ka Tartu-Räpinä-Verska suurtii sild. Silla tugõmisõst tetti muldkihä ni täüdeti sadamakai kaldõpäälnõ tii, midä pite mano pässi. Vette lüüdi kai tugiposti'. Tuust aast pääle om silda mitmit kõrdu taastõt ja vahtsõlt ümbre ehtet. Näütüsest kirotas aoleht Elu, Võro-, Valga- ja Petserimaa tüürahva häälekandja, 7. märdsil 1938, kuis alostõdi ehtüstõid Verska külä man Petseri-Verska tiil Verska jõõst üle viivä puidsõ silla pääl. Innidsest puusillast jäi' alalõ õnnõ alomatsõ' posti', a päälmäne jago tetti tävveligult vahtsõnõ. Sild ehtedi puinõ ja läts masma ümbre 4000 krooni.

Värskas sild

Värskas ajaloolisele sadamakohale ehitati 1930. aastate alguses uus kai ning vahetult ülesvoolu ka Tartu-Räpinä-Värskas maantee sild. Silla toetuseks rajati muldkeha ning täideti sadamakai kaldapealne juurdepääsutee. Vette rammiti kai tugipostid. Sellest ajast alates on silda mitu korda taastatud ja uuesti ümber ehitatud. Näiteks kirjutas ajaleht Elu, Võru-, Valga- ja Petserimaa töörahva häälekandja, 7. märtsil 1938, kuidas alustati ehitustööd Värskas külä juures Petseri-Värskas maanteel üle Värskas jõe viival puidust sillal. Senisest puusillast jäid järele vaid aluspostid, pealmine osa ehitati täiesti uus. Sild läks maksma ligi 4000 krooni.

